

På denna plats...

HANDLEDNING

BAKGRUND

Den dagen kriget bröt ut var jag 19 år och arbetade som hembiträde i Stockholm. Jag var ensam hemma med tre barn och vi var väldigt rädda. Vi hörde om krigsutbrottet på radio. Min första tanke var: "Hjälp, jag kanske aldrig får träffa pappa igen." Jag hade ju ingen mamma. Damen jag arbetade för ringde hem. Hon bad mig att kvickt springa ner till affären och köpa kryddor, det var det viktigaste. Familjen bodde i Bromma. På kvällen stod vi i hallen. Det var stora fönster och vi såg att det lyste ovanligt mycket över staden. Vi stod och höll om varandra.

Britta Karpestig, intervju

Ur boken: "De glömmet det aldrig", Forum för levande historias minnesarkiv, 2003

Projektet **På denna plats...** belyser Sveriges förhållande till Förintelsen, nazismen och Tredje riket genom att lyfta fram de små individuella berättelser som kan knyta de stora perspektiven till lokala händelser på olika platser i landet. Det kan gälla flyktningmottagande likaväl som nazistisk aktivism.

Den dominerande föreställningen om neutralitetspolitiken tycks vara att svenskarna slapp undan krigets fasor och, bortsett från lite mörkläggnings och kaffekuponger, gick oberörda genom krigsåren. Men enskilda människor, organisationer, myndigheter och företag i Sverige var beroende av utvecklingen i övriga Europa. Och de beslut som fattades här påverkade i sin tur de människor som drabbades av den nazistiska diktaturen – och de som drog nytta av den.

Idén är att belysa hur den lilla historien – igår precis som idag – hänger samman med den stora. Liksom det som nu händer i omvärlden berör Sverige och dess invånare, kom det som hände ute i Europa under 1930- och 1940-talen att påverka, och påverkas, av svenskarna och deras folkhem.

Varje dag, varje natt sker det ohyggliga. Kvinnor och barn massakreras, städer och byar läggs i ruiner, fredliga befolkningar drivs från sina hem eller dömas till svältöd.

Ur Nathanael Beskows föredrag i svensk radio, december 1937

Idag är nära en miljon människor på flykt i sitt eget land. De lever i ständig rädsla för nya attacker, utan tillräcklig tillgång till vård, mat, vatten och skydd.

Läkare utan gränser, rapport från Darfur 2004-05-24

OM HANDLENINGEN

Just här, på denna plats, för inte så länge sedan...

Till dig som är lärare finns det en handledning för hur du kan arbeta med lokalhistoria och komplicera den ofta förenklade bilden av Sverige under krigsåren. Detta genom att den lyfter fram de små, såväl som de stora historiska händelserna och kopplar dem till idag. Materialet kan även användas av andra grupper som är intresserade av frågeställningarna och av lokalhistoria.

Övningarna fokuserar på användandet av olika sorters källmaterial och en del innehåller historiska texter som kan vara svårarbetade. För att anpassa materialet till just dina elever kan du välja bland övningarna som är metodiskt olika. Symbolen betyder att här hittar du tips för läs- och skrivsvaga elever.

Symbolen visar att här hittar du en text eller artikel som du kan använda i anslutning till övningen.

Disposition:

- **Introduktionsövningar** är förslag på hur du kan introducera arbetet med ”På denna plats...”
- **På denna plats... Sverige** är en handledning som innehåller uppgifter och tips om hur du, oavsett var du befinner dig i landet, kan arbeta med lokalhistoria på ett sätt som belyser Sveriges förhållande till Förrintelsen, nazismen och Tredje riket sammanlänkat med nutid.
- **På denna plats... Stockholm** är en guidebok som innehåller ett trettiotal platser med en koppling till händelser som på något vis speglar Sveriges förhållande till Tyskland, nazismen och andra världskriget. För dig som vill fördjupa arbetet med guideboken finns en handledning med uppgifter och tips på hur du kan göra. Du som bor i andra delar av landet kan också hitta inspiration här.

MÅLGRUPP

Handledningen riktar sig främst till dig som undervisar i årskurs 8 och 9 i grundskolan, samt gymnasiet. Du som undervisar vuxenstuderande kan också med fördel använda handledningen, liksom hembygdsföreningar och andra som är intresserade av lokalhistoria.

Vi tror att materialet lämpar sig väl för samarbeten över ämnesgränserna och att hela arbetslag tillsammans kan arbeta med handledningen. Beröringspunkter med de nationellt fastställda kursplanerna går att finna med flera

olika skolämnen, exempelvis historia, samhällsorienterande ämnen, svenska och psykologi. Ämnen där fokus är bild och form samt media kan också med fördel arbeta med handledningen.

I läroplanen för såväl grundskolan som gymnasiet betonas vikten av historiska kunskaper för att förstå vår samtid och utveckla beredskapen inför framtiden.

Några exempel på beröringspunkter mellan materialet och läroplanerna är följande avsnitt:

”Förtrogenhet med Sveriges kultur och historia samt det svenska språket skall befastas genom undervisningen i många av skolans ämnen.”

”Skolan skall bidra till att människor får en identitet som kan relateras till och innefatta inte bara det specifikt svenska utan också det nordiska, det europeiska och ytterst det globala.”

”Undervisningen skall ge ett historiskt perspektiv, som bl.a. låter eleverna utveckla beredskapen inför framtiden, förståelsen för kunskapers relativitet och förmågan till dynamiskt tänkande.” Lpf 94

”Genom ett historiskt perspektiv kan eleverna utveckla en beredskap inför framtiden och utveckla sin förmåga till dynamiskt tänkande.” Lpo 94

Idé och utarbetande av lärarhandledningen: Rachel Baran & Johanna Berg

Introduktionsövningar

Nedan hittar du förslag på tre olika övningar som kan användas för att introducera arbete med anknytning till ”På denna plats...”.

Övning 1. Fri associationsövning

Innehåller förslag på frågor som kan användas för att sätta igång elevernas tankar kring historia som ämne. Syftet är att ge eleverna möjlighet att fundera över på vilket sätt – och varför – historia berör dem.

Hur du kan arbeta:

Använd frågorna som diskussionsfrågor eller be eleverna att besvara dem skriftligt:

- Vad tänker du på när du hör ordet historia?
- Vad har historia med dig att göra? Varför?

Övning 2. Djävulens advokat”

Övningen syftar till att problematisera bilden av Sverige under andra världskriget. Sveriges agerande under kriget och Förintelsen måste tolkas mot bakgrund av neutralitetspolitiken, men många enskilda människor, organisationer och företag handlade och fattade beslut som påverkade skeendet. Företag handlade med Tyskland eller avstod från att göra det, enskilda stred på nazisternas sida i kriget, andra smugglade flyktingar över svensk-norska gränsen, för att ta några exempel. Övningen går också att koppla till idag.

Hur du kan arbeta:

Dela in klassen i fyra eller åtta olika grupper. Grupperna ska arbeta med *ett* av nedanstående perspektiv:

Sverige var **förövare** under andra världskriget och Förintelsen

- Sverige var **offer** under andra världskriget och Förintelsen
- Sverige var **hjälpare** under andra världskriget och Förintelsen
- Sverige var **åskådare** under andra världskriget och Förintelsen

Varje grupp ska argumentera för att Sverige var *ett* av ovanstående alternativ under kriget vid en öppen klassrumsdebatt/redovisning. Möjlig informationskälla är tidslinjen på www.svefor.se. Uppmuntra gärna eleverna att leta bland olika typer av källor och välja exempel och händelser som belyser Sverige ur olika perspektiv, exempelvis individ/samhälle och lokalt, regionalt och nationellt.

Diskussionsfrågor till "Djävulens advokat"

Vilket av alternativen var mest övertygande/kändes mest rimligt? Vad är det som gör att det känns övertygande/rimligt?

- Kan man hävda att hela Sverige var ett av alternativen? Varför/varför inte?
- Hur är det idag? Kan man "klumpa ihop" hela Sverige under en "rubrik", Vem är Sverige/ansvarig för de beslut som fattas?
- Diskutera och jämför med andra länders agerande under andra världskriget. Var Danmark ett offer? Landet var ju först inte ockuperat...

Var Österrike Hitlers första offer eller förövare och medlöpare?

Texten nedan kan användas i arbetet, exempelvis efter att grupperna har redovisat.

"Regeringen kan ju inte göra allting, även om den möjligen vill det. Regeringen består av starka eller svaga personligheter som äter gröt och för hemliv som du; det är tyngda och bekymrade män som kanske inte alltid sover så gott om natten. Några av dem är rakryggade, andra möjligen inte. Framtiden kommer att döma i den frågan, och sanningar om regeringar har en lycklig förmåga att kunna krypa fram under möbler och utredningar gång på gång många år efter att vederbörande upphört med sin verksamhet.

Regeringen framträder inte som någon samlad personlighet just nu när detta skrivs, den 14 juli 1941 (den franska nationaldagen, som i år inte får firas i Frankrike), regeringen är sammansatt av olika karaktärer och viljor. Dess uppgift är emellertid inte att behärska utan att representera oss. Den behöver vårt stöd. Ju fler ståndaktiga och modiga individer som finns i vårt folk, dess större är möjligheterna för regeringen att vara ståndaktig och modig gentemot press utifrån. Regeringen är på sätt och vis en apparat där man kan släppa ner sin slant. Om man släpper ner en femöring så spelar den eller börjar röra sig och plocka med många nyttiga saker och ting. Låter man bli så är den tyst och stilla, i varje fall tyst, och vi vet inte vad som händer med maskineriet; kanske det rostar sönder. Regeringen är alltså i viss mån vi själva, du och jag. Det är vi själva, till exempel, som ska vägra – genom vårt instrument regeringen – att, om det kommer på tal, släppa in främmande soldater, hur turistbetonade de än kan se ut, på vår mark."

Eyvind Johnson, ur "Om mod", i boken I angeläget ärende, Bonniers 1941, s. 134–136.

Frågor till texten:

Vad tror du att författaren vill säga med texten?

Skulle texten kunna vara skriven idag? Varför/varför inte?

Vad tänker du när du läser texten?

Övning 3. Påståenden/Värderingsövningar

Övningen syftar till att ge eleverna möjlighet att fundera över sina egna åsikter i förhållande till ett antal påståenden med kopplingar till "På denna plats..." Frågeställningarna är generella och kopplar till allmänmänniska teman.

Hur du kan arbeta:

Påståendena kan användas som diskussionsfrågor i smågrupper eller i helklass där eleverna ges möjlighet att fundera på om de instämmer eller inte. Du kan också välja att be eleverna kryssa i på en skala från 1-10 som visar i vilken utsträckning de instämmer. Resultaten kan sedan användas som diskussionsunderlag. 1 = håller inte alls med och 10 = håller helt med.

Påståendena kan också användas som värderingsövningsfrågor. På värderingsövningsfrågor finns inget rätt eller fel svar utan det handlar om att låta eleverna utgå ifrån sin egen åsikt.

Lägg tre lappar på golvet, en med texten "JA", en med texten "NEJ" och en med texten "KANSKE". Läs sedan upp de olika påståendena för eleverna och låt dem ta ställning genom att röra sig i rummet och positionera sig på de olika lapparna. Låt gärna eleverna motivera sitt ställningstagande genom att berätta hur de tänkte när de tog ställning.

Påståenden:

- För att förstå vår samtid behöver vi ha kunskap om det förflutna
- Det som har hänt en gång kommer att ske igen
- Det som hände under Förintelsen kan ske igen
- En person kan förändra världen
- Människan blir bara mer och mer förnuftig
- Mänskligheten lär sig av sina misstag
- Människan föds god
- Det är viktigt att vi lär oss av det som hänt i historien
- Alla människor är lika mycket värda
- Att kriga är mänskligt
- Alla passiva (de som inte gör något) i en orättvis situation är medskyldiga till det onda som sker
- En person kan inte göra någon skillnad

Jorden kan du inte göra om.

Stilla din häftiga själ!

Endast en sak kan du göra:

en annan människa väl.

Men detta är redan så mycket

att själva stjärnorna ler.

En hungrande människa mindre

betyder en broder mer.

Stig Dagerman

PÅ DENNA PLATS... SVERIGE

Vi hörde ett muller på avstånd. Senare fick vi veta att det var ljudet av kanoner från stridigheter som pågick bara ett par mil från där vi var. Kongsvinger har en gammal fästning som vi ville passa på att se när vi ändå var där. Vi cyklade över bron som ledde till fästningen uppe på en höjd. När vi var mitt på bron stoppade två soldater oss. De hade bajonetter på gevären. De kallade på en officer som undrade vad i all världen vi gjorde där? "Vi är svenska skolungdomar som kommit för att se på fästningen", svarade vi. "Titta på fästningen!" skrek officeren. "Det är ju krig, för fancken!" Så det var bara att vända.

Bengt Henningsson, intervju. Ur boken: "De glömmet det aldrig", Forum för levande historias minnesarkiv,

2003

Handledningen består av metodiskt olika sätt att arbeta med lokalhistoria och syftar till att binda samman:

- De stora historiska händelserna med de små
- Det som hände på 1930- och 1940-talet med det som händer idag
- Det som hände i Tredje riket och de ockuperade områdena med det som samtidigt hände här hemma

Många av övningarna utgår ifrån användandet av historiskt källmaterial. Direkt kontakt med den typen av stoff ökar elevernas förståelse för att det inte finns en, en gång för alla given, historia. Historia skapas av en mängd pusselbitar, vilka tolkas av den som skriver, och genom omläsning och omtolkning skapas gång på gång ny historia utifrån samma källor.

Materialet ger förslag om hur du kan välja att arbeta och är indelat i följande delar:

Del 1. Uppdrag: Berättelseinsamling, övningen innehåller metodiskt olika moment; intervju, text och bild. Till övningen finns också tre tänkbara fördjupningsuppgifter

Del 2. Att arbeta med bild som utgångspunkt, innehåller fyra olika förslag

Del 3. Att utforska ortens lokalhistoria, innehåller två olika förslag

Ett tips är att samarbeta med olika typer av arkivinstitutioner som kan finnas på din ort, förslagsvis arkivförbund, stadsarkiv, kommunarkiv och museer med olika typer av arkivsamlingar. Arkiven kan ofta hjälpa dig med material och möjligtvis kan även personal besöka skolan för att berätta mer om användandet av arkiv i det lokalhistoriska arbetet.

För mer information, se exempelvis boken: "Historia på riktigt! – arkivpedagogik i praktiken", Eva Sjögren och Catarina Lundström, Skånes Arkivförbund, Fälth & Hässler, Värnamo, 2001

Del 1. Uppdrag: Berättelseinsamling

När ett tyskt flygplan passerade i Arvika då gick det larm så vi alla sprang till skogen för att vi var ganska rädda för att vi trodde att vi var anfallna men det hände inget. Det var en tysk familj som bodde i vår by. Mannen i familjen skrek: "Kom och bomba Sverige!" och vi blev inte särskilt glada när han sa så.

Ulla Dubeck, intervjuad av Rükiye Yilmaz om upplevelser i Arvika, www.svefor.se, 2006

Varje ort har sina berättelser att bidra med till den stora historien om Sverige i krigets skugga. Fokus i denna övning är att genom intervjuer samla in lokala personliga berättelser med olika teman som rubrik, exempelvis flyktingmottagning.

Eleverna ska sedan genom personliga reflektioner fundera över dåtid, nutid och framtid med utgångspunkt i ett valt tema. I samband med övningen kan du knyta an till mer övergripande frågeställningar om mänskliga rättigheter och öka elevernas kunskap om Förintelsen och Sverige under andra världskriget.

Syftet är att ge eleverna möjlighet att reflektera kring då, nu och i framtiden, samt få en personligt förankrad inblick i ett längre historiskt skeende. Övningen syftar också till att lyfta fram frågeställningar gällande källkritik.

Lägg fokus på de delar av övningen som inte är textbaserade, exempelvis intervju och bild. Ta upp frågeställningarna muntligt i helklass eller i mindre grupper.

Baserad på ett material framtaget i samarbete med Stockholms Länsmuseum.

Hur du kan arbeta:

Eleverna väljer ett tema från nedanstående lista, eller så arbetar hela gruppen under samma rubrik. Övningen är utarbetad utifrån ett upplägg där eleverna kan välja. Men den kan med lätthet modifieras till ett gemensamt upplägg med samma utgångspunkt för alla. Temana är baserade på artiklarna i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948. En lista över alla artiklar hittar du på <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/swd.htm>

Pilarna i marginalen markerar de olika momenten i övningen. Du väljer själv vilka och hur många moment du vill inkludera i ditt arbete. Dessutom finns tre förslag till fördjupningar.

TEMAN:

- Arbete och lön
- Mat och skola
- Människor och kärlek
- Informationssamhälle

- Politik och makt
- Flyktingmottagande
- Lek och fritid
- Frihet och fångenskap
- Information och medier

Börja gärna med att utgå ifrån elevernas egna erfarenheter. Vad har de för tankar och föreställningar kring hur det såg ut under 1930- och 1940-talet i Sverige? Vad lekte man med? Hur satt man i klassrummet? Vad hade man för nyhetskällor etc.? Vad har förändrats? Vad är lika?

Eleverna väljer ett eget tema utifrån intresse. Sedan ska de intervjua en person som själv var ung under andra världskriget om den personens upplevelser av det valda temat. Inga speciella krav ställs på informanten, förutom att personen ska ha upplevt tiden kring 1930–1950 och vara villig att dela med sig av sin historia. Erfarenheter och minnen från alla delar av världen är välkomna. Intervjuerna kan sedan, med informantens medgivande, läggas ut på Forum för levande historias tidslinje, se www.svefor.se.

Tips om var eleverna kan hitta intervjupersoner är exempelvis: hembygdsföreningar, pensionärsföreningar, äldre släktingar, kyrkor, församlingar, Röda korset och grannar.

För råd om hur man intervjuar, se www.svefor.se/ berätta för framtiden.

Till stöd för dig och som inspiration för eleverna hittar du nedan förslag till frågor för varje tema:

Mat och skola. Skolmaten, ransonering, svält, byteshandel med kreatur etc., ovana vid överflöd, festmat – vad åt man när det skulle vara riktigt fint? Rätten till utbildning, relationen mellan lärare och elever, skolböcker, skoluniform/mössa, skolk och bestraffning, upprop och examen

Arbete och lön. Hur försörjer man sig under krig med ransonering? Hur förhöll det sig med ”svarta börsen”, byteshandel, varusmuggling, rätten till betalt och lagligt arbete som samhällsinvånare? Hur var relationen mellan arbetsgivare och arbetare? Hur såg lönen ut? Vad händer med hushållsekonomin när männen blir inkallade? Hur klarar sig kvinnorna ensamma hemma?

Människor och kärlek. Vad händer med människors relationer under extrema förhållanden? Hur påverkas kärleken till familjen, till hemlandet, till den egna kulturen och hembygden? När gifte man sig? Var? Vem bestämde om förlovning och giftermål?

Politik och makt. Förändras maktförhållanden under kriser? Vad sker med demokratin? Vilket är den enskilde medborgarens ansvar? Är det försvarbart med väpnade motståndsrörelser? Hur går det med barnens rättigheter? Hur såg/ser förtroendet ut för den som har makten?

Flyktingmottagande. Synen på flyktingar? Mottagande på orten? Vad visste man om flyktingarnas situation? Gästfrihet och generositet? Insamlingar och politiskt arbete för flyktingar? Krigsbarn på orten? Fördomar om flyktingar nu och då? Har du hört någon historia om flyktingar? Hur lät sådana på 1940-talet?

Lek och fritid. Vem lekte man med? Grupperingar? Köpte man leksaker? Fritid, hur var det på den tiden, familjevis eller enskilt? Plats för lek/umgänge, idrott, dans? Vem har hög status och varför? Mobbning?

Frihet och fångenskap. Fri i tanken, fri att tycka och trycka och säga vad man vill, eller? Var man fri på 1930- och 1940-talet? Kommer begreppet frihet att förändras i framtiden?

Information och medier. Vad får vi veta? Är det som medierna förmedlar sant? Hur vet man att det inte är sant? Vem avgör vad som är sanning? Hur blir det i framtiden, med Internet, dagstidningar och TV? På vilket sätt fick man förr vetskap om vad som hände, lokalt/regionalt/nationellt/globalt? Hur är det idag?

- ➡ Efter intervjuarbetet kan eleverna skriva ned sina egna erfarenheter, alternativt tankar kring temat de valt kopplat till ortens historia. Syftet är att jämföra då och nu samt fundera över framtiden. Vilka likheter och skillnader finns, kopplat till temat, mellan det som ägde rum under andra världskriget och dagens samhälle? Hur kan det tänkas se ut i framtiden?

Vems glasögon färgar historieberättandet och valet av perspektiv? Genom att arbeta med intervjuer är förhoppningen att eleverna ska upptäcka hur olika en och samma historiska händelse kan uppfattas av olika personer.

- ➡ Efter avslutat arbete kan eleverna **berätta för varandra** om resultaten av intervjuerna. Vilka likheter och skillnader finns i informanternas berättelser? Vad gör att en händelse som andra världskriget kan uppfattas på så skilda sätt? Har informanternas erfarenheter från 1930- och 1940-talet påverkat hur de lever idag, och i så fall hur? Vad kan intervjun ge som andra typer av källor inte kan? Vad kan personliga berättelser och vittnesmål inte ge?

- ➡ Var och en av eleverna får sedan **fotografera en plats eller ett föremål** som ska representera deras egen och/eller deras intervjupersons berättelse. Frågorna nedan kan användas i samband med detta moment. Diskutera gärna även följande: Varför väljer man att fotografera en bild på ett visst sätt? Vad vill man berätta med bilden? På vilka olika sätt kan man förstå en bild? Varför är det viktigt att kunna "läsa" en bild källkritiskt?

Frågor till fotografimomentet:

- Varför valde eleven just den platsen/det föremålet?
- Vad fanns på platsen tidigare/idag?
- Hur användes den/det förr/nu?
- Kan man hitta andra bilder på platsen? Vem har fotograferat dem? Varför?
- Har platsen/föremålet förändrats? Är förändringarna bra eller dåliga?
- Hur kommer den/det att se ut och användas om 100 år? Finns den/det kvar?

Fördjupning 1

Utöka övningen genom att använda historiska bilder från orten. Välj själv ut ett antal bilder som illustrerar de olika temana som utgångspunkt för en lektion i bildanalys och bildens betydelse. Alternativt ge eleverna i uppgift att hitta historiska bilder som illustrerar det tema de valt.

Fördjupning 2

Ge eleverna i uppgift att i sitt arbete även använda andra källor utöver intervjun. Detta så att de i sitt arbete får en balans mellan första, andra- och tredjehandskällor. Diskutera gärna tillsammans med eleverna kring hur man vet skillnaden mellan de olika källorna. I samband med att de söker information kan frågor om materialets tillgänglighet och trovärdighet lyftas fram. Varför finns så lite av museernas, arkivens och bibliotekens material tillgängligt på Internet? Varför ska man alltid ange källa när man skriver en uppsats i något ämne? Vad är åsikt, fakta och förklaring? Och varför är alla begreppen lika betydelsefulla när man söker information?

Fördjupning 3

Använd material som beskriver situationen i Nazityskland och/eller det ockuperade Europa och jämför med situationen här hemma. Eller gör en jämförelse med en annan del av Sverige. Om er skola ligger i Skåne, försök att hitta information om livet i Norrland. Bor ni på en liten ort så gör jämförelser med en svensk storstad.

Växla eller välj mellan perspektiven: lokalt/regionalt/nationellt/europeiskt/globalt. Även bilder kan användas. Exempelvis kan en bild på barn i en judisk skola i gettot i Warszawa kopplas till temat mat och skola.

Del 2. Att arbeta med bild som utgångspunkt, fyra övningar.

Övning 1

Hur du kan arbeta:

Låt eleverna välja en pressbild ur en lokaltidning från tiden och använda den som en nyhetsreporter skulle göra. De ska skriva bildtext, rubrik, ingress och en kort brödtext utifrån sin tolkning av bilden och den information som finns tillgänglig.

Övning 2

Hur du kan arbeta:

Ge eleverna gruppvis samma bild att arbeta med, men ingen textinformation. Låt dem skriva som ovan och sedan jämföra sina olika artiklar och vad som styrts deras tolkningar till kanske helt olika resultat. Ta sedan del av den autentiska textinformationen och diskutera ytterligare skillnader och likheter mellan elevernas texter och de ursprungliga/äkta.

Frågor till övning 1 och 2:

- Hur kan man vinkla en bild?
- Vad är fördelarna/nackdelarna med bild jämfört med andra typer av källor?
- Varför väljer man att fotografera en bild på ett visst sätt?
- Vad vill man berätta med bilden?
- På vilka olika sätt kan man förstå en bild?
- Varför är det viktigt att kunna "läsa" en bild källkritiskt?

Övning 3

Hur du kan arbeta:

Ge eleverna i uppgift att välja en lokal bild med människor på från tiden kring 1930 till 1950. Tänkbara källor är pressarkiv, museer och privata fotografier. Bilden ska sedan analyseras utifrån ett urval av nedanstående frågor:

- Var är bilden tagen?
- Hur ser människorna på bilden ut? Kan du avläsa deras kön, ålder och sociala klass? Titta t.ex. på deras kläder och frisyrer, hållning och ansiktsuttryck, placering i bilden och i förhållande till varandra. Är de sinsemellan lika eller olika?
- Vad lever de för slags liv?
- Är de glada eller ledsna, lyckliga eller olyckliga?
- Vad tror du att de längtar efter?
- Hur har de hamnat framför kameran?
- Vad drömmer de om?
- Vad är de rädda för?
- Hur låter det där?
- Hur luktar/doftar det?
- Hur känns det – är det varmt eller kallt, hårt eller mjukt?
- Om du skulle gå in i bilden och undersöka platsen inifrån - var skulle du börja? Vart skulle du gå?

- Vad tror du finns i bilden bakom det vi ser – bakom huset, trädet, klippan, eller inuti lädan?
- Hur skulle bilden förändras om du flyttade kameran åt höger eller vänster, uppåt eller nedåt? Vad har fotografen lämnat utanför bilden?
- Vet personerna på bilden om att de blir fotograferade? Poserar de eller bryr de sig inte om kameran?
- Om det var någon av personerna på bilden som höll i kameran, skulle den se annorlunda ut då? På vilket sätt?
- Vad känner du inför bilden? Vad är det som väcker just dessa känslor? Tycker du om den?
- Vad tror du är syftet med bilden?
- Vem tog bilden och varför valde hon/han just detta motiv, med just denna bildvinkel etc.?
- Vad ville fotografen uttrycka med bilden tror du? Lyckas hon/han med det?
- Om du själv kunde fotografera just dessa händelser eller situationer - skulle du göra det annorlunda? Varför, eller varför inte? Hur?
- Är bilden i färg eller svartvitt? Hur påverkar det intrycket?
- Välj en person på bilden och skriv ett liv åt henne/honom. Vad levde hon/han för liv fram till det här fotoögonblicket? Hur såg hennes/hans liv ut ett år innan den här bilden togs? Ett år efter?
- Tänk dig vilken musik som skulle passa att illustrera bilden?

Avsluta övningen genom att låta eleverna fundera på hur bilden skulle se ut om den var tagen nu. Skulle den se annorlunda ut och i så fall på vilket sätt (kläder, frisyrer, föremål etc.)? Hur kan den komma att se ut i framtiden? Eleverna kan också själva fotografera en modern bild med kopplingar till den historiska bilden. Hur ser en picknick en majdag vid kyrkan ut idag?

Övningen kan utökas genom att eleverna får fundera över sin egen familjehistoria under den aktuella tidsperioden och besvara frågan: "Vad gjorde min familj när bilden fotograferades?" Många elever har en annan bakgrund än svensk och detta kan vara ett sätt att koppla samman elevernas egen familjehistoria med den aktuella tidsperioden.

Övning 4

Hur du kan arbeta:

Låt eleverna välja lokala bilder till ett kort nyhetsinslag och skriva eller banda sin rapport direkt "från händelsernas centrum" i stil med: "Jag står här vid järnvägsstationen i Helsingborg. Det är en strålande majdag och jag ser..."

Del 3. Utforska ortens lokalhistoria

Övning 1

Hur du kan arbeta:

Utforska ortens lokalhistoria, utgå exempelvis från en händelse, alternativt ett datum på Forum för levande historias tidslinje, www.svefor.se. Undersök hur händelsen speglas i lokala medier. Vad stod i tidningen den 1 september 1939? Hur skildras attentatsförsöket på Hitler den 20 juli 1944, eller mordbrandsattentatet mot tidningen *Norrskensflammans* redaktion i Luleå den 2-3 mars 1940?

Frågor:

- Finns nyheten med?
- Hur presenteras den?
- Präglas rapporteringen tydligt av tidningens politiska linje?
- Vilka händelser uppfattas som viktiga(re) om man läser den lokala tidningen? Varför då?
- Hur skildras samma händelse i olika tidningar? Jämför, sannolikt fanns det på orten fler lokala tidningar än vad som finns idag.

Ge eleverna i uppgift att skriva en personlig krönika baserad på det material som de samlat in kring händelsen. Krönikan ska innehålla elevens egna reflektioner kring det inträffade. Det tänkta datumet för krönikans publicering är kort efter den inträffade händelsen och/eller tidpunkten som eleven arbetat med.

Jämför med moderna krönikor och möjligtvis även bloggar. *Vad väljer man att skriva om? Vem läser? Varför?*

Påminn gärna om att vi idag vet vad som hände under andra världskriget och tolkar utifrån denna kunskap och förståelse. *Vad finns det för diskuterade ämnen idag, där vårt handlande kommer att bedömas och granskas med kritiska ögon i framtiden av dem som har "facit"?*

Övning 2

Hur du kan arbeta:

Utforska ortens lokalhistoria. Utgå ifrån en plats på orten som fanns under 1930- och 1940-talet, kyrkan, stadshuset, föreningslokaler, färgaffären etc. Låt eleverna forska i platsens historia genom att använda första, andra- och tredjehandskällor. *Vad hände på platsen?* Du kan hjälpa/styra eleverna genom att på förhand ha valt ut ett antal platser som har kopplingar till 1930- och 1940-talets historia. Exempel på intressanta platser med anknytning till tiden som kan finnas i ert närområde är:

- Uppsamlingsläger för utlänningar, exempelvis soldater från olika länder, flyktingar, före detta krigsfångar och före detta lägerfångar.

- Interneringsläger för svenska kommunister
- Folkets hus och andra ställen för politiska möten, exempelvis torg
- Hem som tog emot flyktingbarn
- Militära anläggningar, exempelvis befästningar och krigssjukhus
- Fabriker som exporterade varor till Tyskland
- Stationer där "tysktågen" passerade
- Kyrkor med aktiva församlingsmedlemmar som engagerade sig för- eller emot – flyktingmottagande
- Tidningsredaktioner
- Hamnar

Elevernas arbete kan sedan exempelvis redovisas genom en gemensam skärmutställning med titeln: *"På denna plats... ortens namn"*

Frågor till övning 2:

- Vad har platsen använts till förr? Hur används den idag?
- Vad har förändrats på platsen? Vad är lika? Är förändringarna bra eller dåliga?
- Hur kommer platsen att se ut i framtiden? Kommer den att ändras? Är det bra eller dåligt?
- Drömmar om hur platsen kan komma att se ut och användas i framtiden. Finns det något skräckscenario?
- Kan man hitta någon person med anknytning till platsen? Vem?

PÅ DENNA PLATS... STOCKHOLM

Handledningen består av fem separata övningar som skiljer sig åt metodiskt. Många av övningarna utgår från användandet av historiskt källmaterial. Direkt kontakt med den typen av stoff ökar elevernas förståelse för att det inte finns en, en gång för alla given, historia. Historia skapas av en mängd pusselbitar, vilka tolkas av den som skriver. Genom omläsning och omtolkning kan man gång på gång skapa ny historia utifrån samma källor.

1. Uppdrag: Sprid det vidare! Övning där eleverna arbetar med en plats i guideboken och får i uppdrag att, till andra unga, förmedla betydelsen av vad som hänt på platsen, samt reflektera över frågan: "Vad kan vi idag lära oss av det som hände här?"
2. Då och/eller nu, övning som kopplar samman några av guidebokens händelser till dagsaktuella frågor genom teman, exempelvis flyktingfrågor, demonstrationsrätt och övervakningssamhälle.
3. Idrott och politik, skrivövning innehållande reflektioner kring det individuella valet: de flesta svenska idrottare som blev uttagna till OS i Berlin 1936 valde att resa till Hitlertyskland och delta, men några avstod.
4. Jag minns... intervjuövning som handlar om platsers betydelse för olika människor i olika tider.
5. En bild säger – vad? Bildfokuserad övning, innehåller reflekterande frågor kring bildens betydelse och bildanalys. Övningen kopplar också samman dåtid, nutid och framtid genom att eleverna funderar över en specifik plats men i olika tider.

Övning 1. Uppdrag: Sprid det vidare!

Uppgiften syftar till att utveckla idéer kring hur man, på ett sätt som engagerar och berör, förmedlar betydelsen av en historisk händelse på en autentisk plats till unga människor idag. Eleverna arbetar i grupp med en av de historiska platserna med anknytning till 1930- och 1940-talet i Stockholm.

Varje grupp får ett kuvert som innehåller kort information om vad som har skett på platsen. Deras uppdrag blir sedan att fundera över hur de kan förmedla betydelsen av "sin" historiska händelse till unga idag och att besvara frågan: "Vad kan vi idag lära oss av det som hände här?"

Hur du kan arbeta:

Innehållet till de olika kuverten hittar du nedan. Det är nedkortade varianter av de texter som finns i guideboken. Där hittar du även bildmaterial. Du kan naturligtvis själv välja att utöka eller minska det på förhand givna stoffet.

Lägg fokus på att eleverna ska förmedla betydelsen av händelsen till andra unga och minska ned på momenten som berör stoffinsamling, alternativt hjälp eleverna i arbetet med att samla in material.

Kuverten innehåller alltså korta texter som ska uppmuntra eleverna att söka mer information. Tänkbara källor är Internet, bibliotek, arkiv och eventuellt att intervjua personer som minns den aktuella händelsen. Några frågeord som kan vara eleverna till hjälp när de söker mer information är:

Varför? Vad hände innan? Vad hände sedan? Vilka var inblandade?

I samband med elevernas informationsinhämtning kan frågor kring källmaterial vävas in, exempelvis:

- Vilken typ av källa tror eleverna är mest lämplig för att hitta stoff om just deras händelse? Historiskt källmaterial, exempelvis tidningar och dokument från tiden? Personliga reflektioner från intervjupersoner? Uppslagsverk? Internet?
- Vad kan vissa källor ge i relation till andra? Hur kan de komplettera varandra? Är informationen tillförlitlig?
- Saknas det information? Hur kan det komma sig?
- Hur skildras samma händelse i källor med olika politisk färg? Hur kan det komma sig?

Eleverna är fria att själva besluta i vilken form de vill sprida kunskapen vidare – flygblad, utställning, videofilm etc. Dokumentering av processen, d.v.s. *materialinhämtning, informationsförmedling till andra unga och svaret på vad de själva tycker att vi idag kan lära av det som hänt på platsen*, kan se olika ut – loggbok, ljudupptagning, videofilm, reflekterande uppsats eller skriven text etc.

Efter genomfört arbete kan grupperna redovisa för varandra på flera olika sätt. Exempelvis genom att klassen gör en stockholmsvandring där grupperna redovisar på den autentiska platsen, eleverna kan själva få välja redovisningsform, eller så görs en mer traditionell klassrumsredovisning i grupp.

Fler frågeställningar:

Finns det någon aktuell händelse som eleverna kan koppla ”sin” historiska händelse till? På vilket sätt liknar händelserna varandra? Hur skiljer de sig åt? På vilken plats utspelar sig den nutida händelsen? Är det tänkbart att det som en gång skett på ”deras” plats kan hända igen? Varför/varför inte?

Kuverttexter:

Uppdrag: Styrmansgatan 11, korsningen Riddargatan

Datum: 1934-01-03

Gösta Wiklund, en aktiv ung nazist, polisanmälde den 3 januari 1934 att han utsatts för ett mordförsök på Östermalm. Wiklund tvingades uppsöka sjukhus och hade därför inte förrän några timmar senare kunnat polisanmäla händelsen. Polisen utredde saken och det visade sig snart att hela scenen riggats av Wiklund själv och några partikamrater. Affären blev mycket omskriven i pressen.

Uppdrag: Centralstationen, Centralplan 15

Datum: 1936-07-29

Olympiaden (OS) i Berlin sommaren 1936 gav Hitler en fantastisk möjlighet att visa upp en välputsad bild av sitt Tredje rike för världen. Det fanns därför människor, framför allt inom vänstern, som arbetade för en bojkott av hela OS. När Sveriges olympiska kommitté valde att åka försökte bojkottkommittén informera de svenska deltagarna om situationen i Tyskland. Vid avfärden med tåg mot Berlin fick alla deltagare i den svenska OS-truppen varsitt kuvert med ett kort brev och en Tysklands-karta med alla koncentrationsläger utmärkta.

Uppdrag: Apelbergsgatan 36, hörnet Luntmakargatan

Datum: 1938-06-06

I januari 1938 trädde en ny utlänningslag i kraft och efter Anschluss i mars samma år beslutade Sveriges riksdag om visumkrav för flyktingar från Österrike, krav som i september skärptes än mer även för flyktingar från Tyskland..

Hans Eduard Szybilski var av judisk börd. Han flydde från Tyskland den 20 februari 1937, tog sig till Sverige och bodde inneboende på Apelbergsgatan 36. Han hade jobb och försörjde sig här. Hans Eduard vågade som jude inte återvända till Tyskland. För polisen på utlänningsexpeditionen berättade han att han varit förlovad med en arisk flicka, vilket ansågs som ett brott i Tyskland. Han var eftersökt av den tyska polisen och var övertygad om att han skulle sättas i koncentrationsläger om han förpassades. Trots det beslutade Socialstyrelsen den 13 april 1938 att han inte fick stanna utan skulle tillbaka till Tyskland. Den 19 februari 1943 deporterades Hans Eduard Szybilski från Berlin till koncentrations- och förintelselägre Auschwitz-Birkenau, där han mördades.

Uppdrag: Västerlånggatan 75

Datum: 1941-03-03

Hans Waldemar Lindén växte upp på Västerlånggatan i Gamla stan, engagerade sig tidigt i Nordisk ungdom och blev i mars 1941 den förste svensk som tog värvning i Waffen-SS. Han blev också den förste svenske soldaten i tysk tjänst som rapporterades stupad. Han dog på östfronten den 30 december 1941 och begravdes i Ukraina. Hans Waldemar Lindén blev nitton år gammal.

Uppdrag: Sergelgatan 1, tidigare Beridarebang 25

Datum: 1941-11

Hösten 1941 bildade Einar Åberg Sveriges Antijudiska Kampförbund, med "Judendomens i Sverige totala förintelse" som första punkt på programmet. Vid samma tid tog han över en bokhandel på Beridarebangatan 25 och satte upp en skylt i fönstret som gav klart besked om vilka kunder han inte ville ha. Skylten upprörde stockholmarna och det blev ofta bråk i butiken. Åberg åtalades för förargelseväckande beteende och dömdes att ta bort skylten. Men polisen var ändå tvungen att flera gånger montera ned och beslagta liknande skyltar från samma fönster. Det var Einar Åbergs globalt omfattande antisemitiska propagandaverksamhet som så småningom provocerade fram den svenska lagstiftningen om hets mot folkgrupp.

Uppdrag: Smålandsgatan 20

Datum: 1945-04-09

Tisdagsklubben höll sitt första möte tisdagen den 9 april 1940, av en slump samma dag som Tyskland intog Danmark och anföll Norge. Initiativtagare till klubben var den svenska författarinnan Amelie Posse. Hon var orolig över utvecklingen i Sverige och "grubblade natt och dag över vad i Herrans namn man skulle kunna ta sig till för att i tid öppna folks ögon och göra dem mer medvetna om vad som försiggick omkring dem". Posses avsikt med Tisdagsklubben var att bygga ett underjordiskt nätverk som, i händelse av tysk ockupation, skulle utgöra kärnan i en demokratisk motståndsrörelse. Klubben träffades regelbundet på samma tid och plats fram till krigsslutet. I porten stod säkerhetspolisen och antecknade deltagarnas namn, eftersom de betraktades som säkerhetsrisker.

Uppdrag: Hotel Anglais, Humlegårdsgatan 23 - hörnet Sturegatan

Datum: 1939-12-13

När Sovjet angripit Finland och vinterkriget brutit ut den 30 november 1939 började svenska organisationer transportera finska småbarn bort från fronten och svälten. På kort tid behövdes många sängplatser och Robert Lundberg som ägde Hotel Anglais ställde upp dörrarna, tills barnen fördes vidare till familjer, barnhem och sjukhus i hela landet. Den 10 januari 1940 skrev DN: "Tusentals hem äro villiga motta finska flyktingar."

Under vinterkrigets tre månader kom ungefär 8 000 barn till Sverige, och många av dem passerade Hotel Anglais. Resorna kunde vara svåra, krigsvintrarna var exceptionellt kalla och det förekom att barntransporter angreps av sovjetisk militär. Under hela andra världskriget tvingades omkring 70 000 finska barn lämna sina hem för kortare eller längre vistelser i Sverige.

Övning 2. Då och/eller nu

Guideboken innehåller många olika historiska händelser på autentiska platser. Dessa händelser går att koppla till mer övergripande frågor kring mänskliga fri- och rättigheter.

Syftet med denna övning är att koppla ihop nu och då, samt ge eleverna möjlighet att fundera över bilden av Sverige under 1930- och 1940-talet. Övningen innehåller också en del texter som du kan välja att använda i undervisningen.

Teman:

- Flyktingar
- Övervakningssamhälle
- Demonstrationsrätt
- Press
- Kultur

Hur du kan arbeta:

Nedan presenteras fyra olika förslag på hur du kan göra:

1. Dela in i eleverna i olika grupper. Varje grupp arbetar med ett tema. Eleverna kan själva få välja tema utifrån intresse i gruppen. Grupperna besöker en eller flera platser i guideboken som kopplar till deras tema. Till varje tema finns sedan förslag på frågor som du kan ge eleverna i uppgift att besvara.
2. Alla elever arbetar med *samma* tema i olika grupper. Diskussion kan ske antingen enbart i smågrupper eller först i smågrupper och sedan i helklass.
3. Välj ut en eller flera platser i guideboken. Besök den/dem *tillsammans* med hela klassen och förklara vad som hänt på platsen. Ge sedan eleverna uppgifter att diskutera.
4. För ett kortare upplägg kan du välja att arbeta endast med de två frågorna under rubriken: "Följande frågor kan användas till alla teman." Ytterligare teman om du väljer detta kortare upplägg är:

Terrorism

Platser i guideboken som berör temat:

Nazist skjuter sig själv i armen, nr. 4, Rickmanligan, nr. 18, Brun Marin, nr. 20,

Sandlerkommissionen granskar svensk flyktingpolitik, nr. 29

Spioneri

Platser i guideboken som berör temat:

Tyska kyrkan bojkottar hakkorsflagga, nr. 8, Polisrazzia mot kommunistiska tidningar, nr. 19, Tjeckisk diplomat arresterad för spioneri, nr. 24, Svenska affärsmän gripna av Gestapo, nr. 28

Följande frågor kan användas till alla teman:

Vad får man för bild av Sverige utifrån händelsen/händelserna? Är den bilden komplett? Vad kan man tänkas sakna?

Är det tänkbart att det som hände på platsen/platserna skulle kunna ske idag? Varför/varför inte? Vad har förändrats? Hitta exempel på liknande händelser om det finns.

Flyktingar

Platser i guideboken som berör temat:

Från Apelbergsgatan till Auschwitz, nr. 13, Sjutton dödade efter nekad asyl, nr. 14, Studenter mot "flyktingimporten", nr. 15, Hotell blir hem för finska barn, nr. 17.

Vem bär störst ansvar för Hans Eduard Szybilskis död? Socialstyrelsen? Hitler? Den svenska polisen som förde honom till Sassnitz? Vilka andra tänkbara personer eller institutioner?

Vad kan vara anledningen till att svenska myndigheter regelmässigt fortsatte neka judiska flyktingar asyl trots att man kände till vad som hänt under Kristallnatten?

Kan man hävda att Sverige bär ansvaret för vad som hände med de sjutton kvinnor och män som nekades inresa till Sverige under november och december 1938?

Vem har ansvaret idag för vad som händer med de människor som inte får stanna i Sverige? Hitta ett exempel på när personer som utvisats blivit utsatta för förföljelse vid återkomsten till sitt hemland. Finns det några likheter med Hans Eduard Szybilskis historia? Skillnader?

Vad kan förklara röstsiffrorna 263-18 vid mötet på Medicinska föreningen på Klara Östra Kyrkogata?

Ska man ha rätt att välja vilket land man vill besöka eller bo i? Vilka länders medborgare har möjlighet att göra det idag?

Riksdagsdebatt i februari 1939

"[Det är] alldeles uppenbart, att flyktinghjälpen är en fråga, som måste lösas både med hjärtat och med huvudet. Det är väl alldeles uppenbart, vilket ju omvittnats här från flera håll, att det näppeligen finns någon normal människa, som inte skulle vilja hjälpa de människor, som leva under dessa svåra förhållanden. För den som någon gång stått öga mot öga med en sådan här personlig tragedi framstår det som någonting fullkomligt orimligt, att man inte skulle vilja göra allt som skäligen kan göras och som är förståndigt att göra i en sak som denna. Men vi måste också använda förståndet. Man måste tänka sig in i konsekvenserna av en olämplig

invandring, och särskilt en invandring på sådana områden, där utkomstmöjligheterna redan äro begränsade, konsekvenser, som kunna bli mycket allvarliga, inte blott ur synpunkten av de folkstämningar, som på olika håll kunna uppkomma, utan också ur synpunkten av de reella förhållanden, ur vilka dessa stämningar kunna vinna näring. [...]

Vad nu flyktinghjälpen beträffar bör det väl stå klart för alla, att Europas stora flyktingproblem i våra dagar nått en sådan omfattning, blivit så kvantitativt betydande, att ett enstaka land, i synnerhet om det är så litet som Sverige, inte kan göra mycket åt saken. Det måste till en internationell samverkan för att åstadkomma någon verklig effekt, det säger väl vårt förstånd oss alla. Vad vi kunna göra blir under alla förhållanden kvantitativt ytterst lite i förhållande till de väldiga flyktingskarorna.”

Gösta Bagge (Högern)

Riksdagsdebatt i april 1939

”Jag vet knappast, hur jag ska ställa mig efter statsrådets svar, då det är ett faktum, att jag vid samtal med socialstyrelsen har fått den uppgiften, att man verkligen något restrikerat villkoren. Det förhåller sig nämligen så — och jag anser mig böra nämna det — att jag liksom kanske flera svenska medborgare har försökt att hjälpa några arna judar in i Sverige. Det har misslyckats, och ändå var allting så väl tillrättalagt som det kunde vara. Det gällde några tyska akademiker, som hade säker borgen från välburgna anförvanter i Förenta staterna, att de skulle få lov att komma dit, men de måste passera Sverige. [...]

Jag tycker att det är upprörande, att vi inte skola kunna få hjälpa, när vi vilja och kunna hjälpa.”

Erik Brandt (Socialdemokraterna)

Ur: Ingvar Svansson och Mattias Tydén, Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945, Stockholm 2005, s. 174–176.

Frågor till texten:

- Är det tänkbart att man idag i riksdagen skulle kunna få höra samma argument som ovan? Varför/varför inte?
- Jämför Gösta Bagges anförande med vad som står på exempelvis Nationaldemokraternas webbplats. Vad finns det för likheter och skillnader?

Övervakningssamhälle

Platser i guideboken som berör temat:

Polisrazzia mot kommunistiska tidningar, nr. 19 Tisdagsklubben, nr. 30.

Kommunistkräcken var under kriget utbredd i Sverige och riksdagen beslutade att tillåta "särskilda tvångsmedel" vilket öppnade för bl.a. husrannsakan, telefonavlyssning och möjligheten att utan rättslig prövning hålla människor i häkte i 30 dagar. Vilka övervakas/ses med misstro i Sverige idag?

Kan det vara rätt att inskränka på en persons mänskliga fri- och rättigheter för att garantera någon annans? Exempelvis fängsla en person utan rättslig prövning för att skydda andra människor.

Varför betraktades medlemmarna i Tisdagsklubben som säkerhetsrisker av den svenska säkerhetspolisen?

I ett högteknologiskt samhälle som Sverige idag finns det många möjligheter att övervaka människor.

Positioneringssändare i mobiltelefoner, kameror i tunnelbanan, kontroll av vad man söker för typ av information från Internet med sin hemdator och möjligheten att se precis vad – och var – vi har köpt något med kreditkortet är några exempel. Vilka fördelar/nackdelar finns det med dessa möjligheter till övervakning och kontroll?

"BREVSPIONAGE"

Polismannen Walter Ericson berättar hur det gick till när han fick uppdraget att sköta postkontrollen i Kiruna:

"Jag vill minnas, att en man från statspolisen i Luleå kom upp till Kiruna och informerade mig och lärde mig hur jag skulle sköta postkontrollen och läsa andras brev. (...) Vid postkontrollen gick det till så, att postmästaren eller hans närmaste man — postassistenten — som hade en förteckning över de personer som var underställda postkontroll, ringde och talade om att det fanns brev att hämta. Då var det bara att omgående hämta denna post och skyndsammast möjligt kontrollera innehållet i breven och i förekommande fall fotografera det eller skriva av det. Jag höll alltid till i min bostad, då jag sysslade med detta, och jag hade en särskild utrustning därför. Likafullt förstörde jag vid ett tillfälle ett kuvert då jag skulle öppna det. Med postmästarens hjälp ordnade jag ett nytt kuvert och skrev adressen på en skrivmaskin, som hade en liknande stil som den maskinskrivna adressen på det förstörda kuvertet. Sedan köpte jag ett frimärke av postmästaren och lät honom stämpla det så att det ju strängt taget blev lika postbehandlat som det förstörda kuvertet. Jag tror inte mottagaren misstänkte något."

Ur: Göran Blomberg, *Mota Moses i grind. Ariseringsiver och antisemitism i Sverige 1933–1943*, Stockholm, 2003, s. 66.

Demonstrationsrätt

Platser i guideboken som berör temat:

Förbud mot politiska uniformer, nr. 3, Nazisterna tågar genom staden, nr. 5, Tyska kyrkan bojkottar hakkorsflagga, nr. 7, OS-trupp uppmanas till bojkott, nr. 9, 30 000 besökare på Skansens fredsdagar, nr. 10, Studenter mot "flyktingimporten", nr. 15, Judefientlig demonstration skyddas av polis, nr. 25.

Sverige var ett av de första länderna i världen att införa förbud mot att bära politisk uniform på allmän plats. Detta för att ”*motverka hot mot allmän ordning och säkerhet*”. Lagen är idag avskaffad eftersom andra, nyare, lagar har tillkommit.

Idag är det förbjudet att i vissa offentliga sammanhang bära vissa symboler, exempelvis hakkors, eftersom det kan strida mot lagen om hets mot folkgrupp. Det finns skolor som förbjuder elever att bära vissa symboler eftersom elever och personal kan uppfatta symbolerna som stötande (se exempelvis <http://www.vimmerbytidning.se/article/articleview/5240/1/52/>).

- På vilket sätt kan kläder vara ett hot mot ”allmän ordning”?
- Är det rätt att förbjuda användandet av vissa kläder och symboler på allmän plats?
- Vem ska bestämma vad som är stötande och inte?

Många av dem som arbetade för en bojkott av OS i Berlin 1936 var kommunister. Eftersom ”kommunistkräcken” var starkt utbredd i Sverige är det möjligt att det påverkade ifall man lyssnade på det som de hade att säga.

- Skulle de ha låtit bli att propagera för att inte ge bojkotten en kommunistisk stämpel? Kunde de ha löst det på något sätt? Är det deras uppgift/ansvar?
- När man söker information är det viktigt att ta reda på vem som är ansvarig för den, eftersom information i princip aldrig är helt objektiv eller allsidig. Det kan handla om vad man utelämnar i en text eller hur man framställer en händelse. Vad finns det för för/nackdelar med att vara källkritisk?

I samband med Svenska Nationalsocialistiska Partiets (SNSP) riksmöte i Stockholm 1934 arrangerades ”ett nationalsocialistiskt frihetståg” från Norra Bantorget till Källhagen vid Gärdet.

- Ska nazister få demonstrera i Sverige idag?
- Vad kan det finnas för fördelar/nackdelar med att inte alltid få visa vad man tycker?
- Var ska man dra gränsen för vilka som får demonstrera och inte? Vem ska dra den gränsen?
- Kan en åsikt vara fel?

Press

Platser i guideboken som berör temat:

DN rapporterar om judeförföljelsen, nr. 2, Radiosändning om det ohyggliga, nr. 11, Tredje rikets resebyrå på Kungsgatan, nr. 16, Polisrazzia mot kommunistiska tidningar, nr. 19, Åbergs

bokhandel, nr. 22, Justitieministern censurerar pressen, nr. 23, Illegala nyheter från ockuperat grannland, nr. 27.

Redan 1933 skrev journalisten Gustaf Hellström i Dagens Nyheter om utvecklingen i Tyskland och de brutala judeförföljelserna.

- Betyder publiceringen att människor i Sverige visste vad som hände i Tyskland? Varför/varför inte?
- Betyder kunskap att man har ett ansvar att agera? Varför/varför inte? Vet människor i Sverige idag vad som pågår i Darfur i Sudan?

I april 1940 skrev Ture Nerman i tidningen *Trots allt!* att man hade tillgång till nazistiska medlemslistor men inte ville offentliggöra namnen, ännu. År 1999 publicerade fyra stora svenska dagstidningar namn och bild på 62 nazister och mc-kriminella.

- Vad finns det för fördelar/nackdelar med att offentligt gå ut med exempelvis nazisters namn och bild i pressen?

Under andra världskriget drev Sveriges regering neutralitet i utrikespolitiken och förväntade sig att svenska massmedier skulle följa samma linje. Regeringen var orolig för att uppröra främmande makt, det vill säga Tyskland.

- Varför var det viktigt för Per Albin Hansson att kontrollera medierna i Sverige?
- Varför var det viktigt för Hitler att kontrollera medierna i Tyskland?
- Finns det några likheter mellan de två?
- Varför var det viktigt för Tyskland och propagandaminister Joseph Goebbels vad som skrevs i Sverige?

Under kriget skrev tidningar ofta om vad som hände långt borta, exempelvis vid fronten i något annat land. Var man däremot nyfiken på vad som pågick i ens närområde, så kunde den informationen vara i princip omöjlig att få tag i. Detta gällde i viss mån för Sverige, men kanske i ännu högre utsträckning för de länder som var ockuperade.

- Vad kan detta ha fått för konsekvenser för de människor som tog del av nyheterna?
- Vad kan det ha funnits för syfte med en sådan typ av medieförmedling?
- Ska det gå att låna Adolf Hitlers bok *Mein Kampf* i skolbiblioteket? Varför/varför inte?

- Ska säkerhetspolisen ha möjlighet att stänga ned exempelvis hemsidor och tidningar som sprider viss information? Var ska man dra gränsen?

EJ FÖR PUBLICERING

TILL REDAKTIONEN

På förekommen anledning – senast vissa i pressen synliga uppgifter om tyska övergrepp mot norska civilbefolkningen – fästes pressens uppmärksamhet vid det faktum, att varje krigförande stat betraktar alla påståenden om våldsdåd och övergrepp mot de civila såsom mycket allvarliga beskyllningar för att icke säga en grov förolämpning mot vederbörande krigsmakt. Det är därför av yttersta vikt, att dylika uppgifter icke givas publicitet, då det ju ligger i sakens natur att påståenden av detta slag icke kunna godtagas av den beskyllda parten såsom fullt bevisade. Särskilt i nuvarande läge innebär det en verklig fara för vårt land att återgiva påståenden och uppgifter av denna art.

STATENS INFORMATIONSSTYRELSE

Stockholm den 23 maj 1940

Kulturens frihet och ansvar

Platser i guideboken som berör temat:

Karl Gerhard häcklar nazismen, nr. 1, Bödeln, nr. 6, Picassos målning om spanska inbördeskriget, nr. 12, Regeringen stoppar känslig teaterpjäs, nr. 26.

Gotthard Johansson som recenserade världsutställningen i Paris i *Svenska Dagbladet* beskrev den som en "ren, intellektuell njutning", men var samtidigt tveksam till konstens opinionsbildande kraft. "Ett är säkert, att för den sortens propaganda behöver Franco inte vara rädd. /---/ Om Picassos Guernica-bild förmår resa någon indignation, så kommer den snarare att rikta sig mot den moderna konsten än mot Franco."

- Kan man genom konst bilda opinion? Finns det några exempel?
- Ska kulturen blanda sig i politiken?

Pjäsen, "Om ett folk vill leva. Tidsbild från Norge i 3 akter" spelades bara officiellt två gånger 1943 innan regeringen beslutade att pjäsen måste stoppas.

- Varför var UD så oroliga över en pjäs?
- Var det ett bra eller dåligt beslut av regeringen?
- Vad finns det för för/nackdelar med att regeringen har en sådan makt?

Filmen *"Diktatorn"* är Chaplins klassiska uppgörelse med Hitler och nazismen. Den är inspelad 1939–40 men hade inte premiär i Sverige förrän den 19 november 1945. Efter korrespondens med den tyska riksfilmkammaren, gav nämligen direktören för Svensk Filmindustri följande löfte: ”Jag behöver väl knappast nämna att min firma alls inte kommer att befatta sig med filmen om det skulle visa sig att tendensen är den av Eder fruktade.” Att filmen inte visades offentligt i Sverige förrän kriget var slut berodde alltså inte i första hand på den svenska filmcensuren, utan på den känsliga politiska situationen. [För mer information se [denna länk](#)]

- Kan det finnas någon ytterligare anledning till att direktören valde att inte visa filmen, förutom att det var politiskt känsligt?
- Vad kunde det ha fått för konsekvenser om man hade visat filmen offentligt?
- Ska man ha rätt att driva med makthavare hur som helst? Hey Baberiba är ett nöjesprogram som gjort ett flertal sketcher som driver med kungafamiljen. Är det ok? Får man spruta vatten på statsministern? Var går gränsen?
- Vad kan vara bra/dåligt med censur?

Övning 3. Idrott och politik

Säljes:

Resväska 77x51x25cm, svart med ägarens initialer "B.D." har använts vid resa till Olympiaden, Berlin 1936. Se speditören Schenkers speciella Olympiaden-adressetikett. Väskan är också märkt med leverantörens namn "G.Gahms" och innehåller fyra galgar, lösa fack och är för sin ålder i bra skick.

Annon, försäljningssite, Internet, 2007

OS i Berlin sommaren 1936 gav Hitler en fantastisk möjlighet att visa upp en välputsad bild av sitt Tredje rike för världen. Det fanns därför människor, främst inom vänstern, som arbetade för en bojkott av hela OS. Det fanns idrottare som avstod från att delta, men de allra flesta såg inget samband mellan idrott och politik.

Vid avfärden med tåg mot Berlin fick alla deltagare i den svenska OS-truppen varsitt kuvert av bojkottkommittén med ett kort brev och en Tysklands-karta med alla koncentrationsläger utmärkta. Tanken var att medvetandegöra deltagarna så att de inte skulle låta sig ryckas med av den nazistiska propagandaapparaten.

Denna övning syftar till att ge eleverna möjlighet att reflektera över de olika val deltagarna i OS-truppen gjorde och fundera över vad enskilda beslut kan få för konsekvenser. Det finns också möjlighet att koppla frågeställningen till idag genom två i tiden närmare exempel, (OS i Kina år 2008 och fotbolls-VM i Tyskland 2006) där idrottare och medborgare uppmanats att bojkotta idrottsliga evenemang på moraliska och politiska grunder.

Hur du kan arbeta:

Läs tillsammans brevet som OS-deltagarna fick i sin hand eller dela ut det till eleverna. Brevet hittar du nedan.

Till Olympiadfararna!

Stockholm 1 juli 1936.

Ni står just i beredskap att fara till Olympiska spelen i Berlin. Vi ha förut tagit oss friheten att i ett brev göra Er uppmärksam på en del fakta om förhållandena i Tyskland under den nationalsocialistiska regim, som står som värd för 1936 års Olympiad, och som säkert inte kommer att lämna någonting oförsökt för att utnyttja densamma som propaganda för sitt system.

Vi ha framhållit för Er, att hundratusen sitta i fängelse och koncentrationsläger blott för sina åsikters skull, att tusentals människor sedan över tre år tillbaka hållas fängslade utan rannsaking och dom, att Edgar André i Hamburg i dessa dagar oskyldigt dömts till döden, och att den svårt sjuke fredsförkämper Ossietzky, årets främste fredspriskandidat, sedan år tillbaka sitter i fängelse utan att ha begått något annat brott än att kämpa för freden.

Detta är förvisso ett brott enligt den nationalsocialistiska regim, som genom brottet mot Locarnopakten, Rhenlandsbesättningen och upphävandet av Danzigförfattningen visat sig utgöra den största fara för freden. Minns den världsbekante, franske författaren Romain Rollands ord: "Freden i Europa sitter inspärrad i Hitlers fångelser. Låt oss befria den!"

Samtidigt som vi än en gång understryka den förhoppning, vi uttalade till Er i vårt brev, att Ni inte på något sätt skall låta Er utnyttjas såsom statist i propaganda eller hyllning för Hitlerregimen eller dess överhuvuden - en maning, som senast ställdes vid massmötet å Östermalmstorg den 28 juli med c:a 10.000 deltagare - be vi att som illustration till vårt brev få överlämna bifogade översiktskarta över det nya Tyskland.

Det är en översiktskarta över det, som mest av allt präglar den nationalsocialistiska regimens Tyskland: Koncentrationslägren, tukthusen och fångelserna.

Som synes, är också Er resväg känd av dessa koncentrationsläger och tukthus. Ni får inte tillfälle att besöka dem, men glöm ej bort att de finnas! Glöm ej bort de olyckliga, som sitta fängslade där, enbart för att de äro motståndare till den nationalsocialistiska regimen! Glöm ej bort, att våra landsmän Erik Jansson och Knut Mineur skola sitta fängslade 5 och 6 år på någon av dessa "svarta fläckar" på Tysklands karta!

Studera kartan! Och lova Er själv och alla humanitetskännande människor i Sverige, att Ni inte på något sätt under Olympiad-uppehållet i Berlin solidariserar er med den regim, vars ansikte kartan visar! Tala istället om, på det sätt Ni kan, kulturvärldens mening om Hitlerbarbariet! Då fyller ni en solidaritetens och humanitetens uppgift!

Med solidaritetshälsning

JANSSON-MINEUR-KOMMITTÉN

Målarstorg 16, 2 tr. - Stockholm.
Skr.

Uppgiften går ut på att skriva ett svar till bojkottkommittén från en av deltagarna i truppen. Eleverna får själva välja om de vill skriva som en person som valde att delta eller en person som avstod från att åka till Berlin. Oavsett val, bör de i sitt brev redogöra för deltagarens tankar och reflektioner kring beslutet. Även exempelvis sjuksköterskor och idrottsläkare reste till Berlin. Eleverna kan alltså välja att skriva med olika infallsvinkel.

Läs brevet tillsammans med eleverna och banda ett muntligt svar till bojkottkommittén

Frågeställningar:

- Spelar det någon roll att Sveriges olympiska kommitté valde att skicka en trupp till Berlin? Varför/varför inte? För vem?
- Vad kan ett deltagande ha skickat för signaler till Tyskland? Andra länder? Svenskarna?
- Kan man hävda att de som deltog i truppen har ett särskilt ansvar som förebilder för andra människor? Är det rättvist? Hur är det idag?
- Har idrott med politik att göra? Varför/varför inte? På vilket sätt?

Övning 4. Jag minns...

Nästan allting var ransonerat. Varje vecka studerades tidningens ransoneringsstabell, så att man visste vilka kuponger som gällde. Mormor odlade cikoria, som hon brände och drygade ut kaffebönonorna med. Hon var ju van sedan förra kriget. Mina föräldrar plockade ekollon i jutesäckar och lämnade på Konsum. Det skulle bli kaffe av dem, fick jag veta.

Ingel Erikssons minnen från beredskapsåren, www.svefor.se

”På denna plats... Stockholm” innehåller ett urval av händelser som ägde rum under 1930- och 1940-talet i Stockholm. Utöver dessa utvalda händelser finns det tusentals små berättelser kopplade till de olika platserna och händelserna. Någon minns Karl Gerhards revy. En annan tog ett tåg från Centralstationen samma dag som OS-truppen reste till Berlin. Och människor som passerar platserna idag kopplar dem till nya minnen och nya händelser.

Övningen syftar till att fundera på platsers betydelse för olika människor i olika tider. Eleverna får möjlighet att göra en personlig djupdykning i en plats och hitta små individuella berättelser i skuggan av ett större historiskt skeende. Tanken är också att visa hur historia är något kontinuerligt som skapas i varje ögonblick.

Hur du kan arbeta:

Varje elev får välja en plats ur guideboken och motivera sitt val samt fundera över vad platsen betyder för just henne eller honom.

Sedan får eleverna gå ut och hitta personliga berättelser som knyter an till just deras plats. Förslagsvis kan de använda sig av intervju, leta i dagböcker, tidningar, fotografier eller andra typer av dokumentärt material.

Eleverna har i uppdrag att hitta berättelser som knyter an till själva händelsen och/eller till den specifika platsen. Det behöver inte bara vara berättelser och minnen från den aktuella tiden utan dessa kan också ligga senare eller tidigare i historien.

Efter att ha samlat in minnen och berättelser kan de redovisa sitt arbete genom exempelvis ett collage med rubriken: *"Jag minns... Skansen."* Collaget kan innehålla olika typer av material, gärna bilder, gamla såväl som nya. Uppmuntra eleverna att använda alla sinnen. Någon kanske minns en lukt, en annan ett musikstycke med anknytning till händelsen och/eller platsen.

Lägg fokus på intervjuer och elevens egna reflektioner, besvara frågeställningarna muntligt.

Frågeställningar:

- Om ingen nu levande person minns en händelse, är den då mindre viktig?
- Vad är det som gör att en händelse är viktig? För vem?
- Vilka händelser minns man bäst? Varför?
- Vad kan personliga berättelser ge jämfört med andra typer av källor? Vad kan de inte ge?
- Vad kan platsen få för betydelse i framtiden?
- Finns platsen kvar om 100 år? Kommer den att förändras? Hur? Är det bra eller dåligt?

Övning 5. En bild säger – vad?

Denna övning syftar till att reflektera kring bilden som förmedlare. Uppgiften kopplar också samman perspektiven dåtid, nutid och framtid.

Hur du kan arbeta:

Eleverna arbetar med en plats ur guideboken. De ska söka efter en bild från platsen, fotograferad åren 1930-1950, gärna med människor på.

Om det är svårt att hitta en historisk bild som är fotograferad på precis samma ställe som den plats de valt ur guideboken så går det bra att välja en närliggande plats eller en plats som liknar den i materialet, en snarlik stadsmiljö, liknande hus, etc. Arbetet kan ske individuellt, parvis eller i grupp. Bilden eleverna har valt kan analyseras genom ett urval av följande frågor:

- Om det finns människor på bilden, vad tror du det är för slags människor?
- Ser de ut att höra hemma på platsen där de fotograferas?

- Hur ser de ut? Kan du avläsa deras ålder, kön och sociala klass?
- Vad lever de för slags liv?
- Är de glada eller ledsna, lyckliga eller olyckliga?
- Vad tror du att de längtar efter?
- Hur har de hamnat framför kameran?
- Vad drömmer de om?
- Vad är de rädda för?
- Hur låter det där?
- Hur luktar/doftar det?
- Hur känns det – är det varmt eller kallt, hårt eller mjukt?
- Om du skulle gå in i bilden och undersöka platsen inifrån – var skulle du börja? Vart skulle du gå?
- Finns det platser på bilden som du skulle undvika? Eller några du skulle gilla mer än andra?
- Hur skulle bilden förändras om du flyttade kameran åt höger eller vänster, uppåt eller nedåt? Vad har fotografen lämnat utanför bilden?
- Vad känner du inför bilden? Vad är det som väcker just dessa känslor? Tycker du om den? Varför eller varför inte?
- Vad tror du är syftet med bilden?
- Vad ville fotografen uttrycka med bilden tror du? Lyckas fotografen med det?
- Om du själv kunde fotografera just dessa händelser eller situationer – skulle du göra det annorlunda? Varför eller varför inte? Hur?
- Är bilden i färg eller svartvitt? Hur påverkar det intrycket?
- Välj en person på bilden och skriv ett liv åt honom/henne. Vad levde han/hon för liv fram till det här fotoögonblicket? Hur såg hans/hennes liv ut ett år innan den här bilden togs? Ett år efter?
- Fundera på hur bilden skulle se ut om den var tagen nu. Skulle den se annorlunda ut och i så fall på vilket sätt i fråga omkläder, frisyrer, föremål etc?
- Vilken musik skulle passa för att illustrera bilden?
- Eleverna beger sig sedan till ”sin” plats och fotograferar den idag. Genom deras egen bild ska händelsen som skett där på något sätt gestaltas. Gestaltningen kan ske med små medel. Fokus ligger på att förmedla en känsla som bottnar i den historiska händelsen.

Frågeställningar:

Hur har platsen förändrats? Är förändringarna bra eller dåliga? Varför? Jämför de båda bilderna.

- Vad ville du/ni förmedla genom din/er bild? Varför?
- Vad kan platsen få för betydelse i framtiden?
- Hur ser platsen ut om 100 år? Finns den kvar?
- Vad kan en bild ge som andra typer av källor inte kan ge?
- Finns det några problem med att använda bilder för att informera om en historisk händelse? Vilka?